

ביטויי הקורבנות בעיתונות הישראלית במהלך מבצע "עופרת יצוקה"

הדר בירן ודניאל בר-טל

מטרתו של מחקר זה הייתה לתאר ולנתח את ביטויי הקורבנות הפלסטינית והישראלית בעיתונות הישראלית בתקופת מבצע "עופרת יצוקה", שהתרחש מ-27 בדצמבר 2008 ועד 18 בינואר 2009. בתוך כך תוארו הבדלים בביטויי הקורבנות בין שלושת העיתונים הגדולים בישראל, "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ".

איסוף הנתונים נעשה באמצעות דגימת 21 גיליונות עיתון מתקופת מבצע "עופרת יצוקה" וניתוח איכותני של התכנים שעלו מהם. מניתוח התכנים עלו **שמונה** תמות מרכזיות: פגיעה באזרחים ופגיעה בלוחמים, פגיעה בישראלים ופגיעה בפלסטינים, ביקורת על ישראל, ביקורת על הפלסטינים והחמאס, קורבנות עבר, חשש מקורבנות בעתיד, קורבנות כצידוק ללחימה, עולם עוין וגבורה לצד קורבנות.

מן הממצאים עולה כי העיתונות הישראלית אמנם מגויסת לסכסוך ומחזקת את נרטיב הקורבנות הישראלי, אך היא מתייחסת גם לקורבנות הפלסטינית ואף מבקרת את הצבא על פגיעות באזרחים פלסטינים. העיתונות בתקופת המבצע הדגישה קטגוריות מרכזיות של קורבנות ישראלית, כגון קורבנות עבר וקורבנות כצידוק ללחימה. לצד הקורבנות הדגישה העיתונות הפופולרית גם את נרטיב הגבורה. "הארץ" יוצא דופן מבחינה זו, ויש בו התייחסות מקיפה יותר לקורבנות פלסטינית וביקורת כלפי ישראל.

הדר בירן, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: hadarks@gmail.com

פרופ' דניאל בר-טל, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: daniel@post.tau.ac.il

ממצאים אלו הם בעלי חשיבות להבנת דינמיקה של סכסוכים לאור השפעתה של התקשורת על עיצוב דעת הקהל ועל הבנייתה של תפיסת הסכסוך.

מילות מפתח: סכסוך ישראלי-פלסטיני, סכסוך ערבי-ישראלי, עיתונות, תקשורת, תקשורת המונים (השפעות), קרבנות, מבצע "עופרת יצוקה", ניתוח תוכן, נרטיב

סכסוכים בלתי נשלטים מוגדרים כסכסוכים המתמקדים במטרות הנתפסות בעיני המעורבים בהם כמרכזיים וקיומיים. סכסוכים בלתי נשלטים הם אלימים, נתפסים גם כבלתי פתירים וכבעלי אופי של סכום אפס. הם תופסים מקום מרכזי בתודעת המשתתפים בהם, דורשים השקעות חומריות ופסיכולוגיות אדירות ונמשכים 25 שנה לפחות (בר-טל, 2007; Kriesberg, 1998; Bar-Tal, 2013). לא מפליא אפוא שלאחרונה התעורר עניין רב בחקר התפיסה העצמית הקולקטיבית כקורבן בקרב עמים המעורבים בסכסוכים בלתי נשלטים (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009; Noor, 2012; Vollhardt, 2012; Shnabel, Halabi, & Nadler, 2012). לתפיסה הקורבנית הקולקטיבית יש השפעה רבה לא רק על עיצוב עמדותיהם של בני הקבוצה כלפי עצמם וכלפי היריב והסכסוך, אלא גם על דפוסי התנהגותם. מחקר זה בחן את ממדיו ואת עומקו של ייצוג התפיסה הקורבנית בתקשורת, מתוך הנחה שייצוג זה מועבר לבני הקבוצה ותורם לגיבוש תפיסתם העצמית. המחקר בחן את הבנייתה של תפיסת הקורבן בשלושת העיתונים המרכזיים של מדינת ישראל – "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ" – בזמן מבצע "עופרת יצוקה", מבצע צבאי רחב היקף שהתנהל ברצועת עזה בשלהי שנת 2008 ובתחילת שנת 2009, וכלל אלימות קשה מצד שני הצדדים היריבים. במידה לא מעטה מדובר במחקר חלוץ, המתמקד בשאלות שהופיעו בהמשגות שונות אך לא נבדקו מבחינה אמפירית במציאות של סכסוך.

המחקר ייחודי מכמה בחינות. הוא בחן מסרים של תקשורת במקרה אמיתי של אלימות בין ישראלים לבין פלסטינים וכך אפשר להעמיק בשאלות מפתח המעסיקות את החוקרים של מדעי החברה, אך לא נחקרו בזמן של תקרית אלימה של סכסוך ארוך שנים. המחקר אפשר לבדוק את חלקה היחסי של הצגת קבוצת השייכות (ישראלים) כקורבן באירוע אלימים מתוך כלל הדיווחים על האירוע. נוסף על כך, היה חשוב לבחון את התכנים של תיאורי הקורבנות, את השאלה לאילו תכנים אחרים הם קשורים ואם מקורם בהתנסויות שאינן קשורות לאירוע המסוים. המחקר בדק עוד אם יש התייחסות לקורבנות של היריב (פלסטינים), וככלל – אם יש הבדלים בין תיאור הפגיעות בישראלים לבין תיאור הפגיעות בפלסטינים. כמו כן בחן המחקר אם יש הבחנה בין לוחמים לבין אזרחים משני הצדדים בדיווחים על הפגיעות בהם.

כבר בהצגתו של בסיס המושגים של המחקר חשוב לציין שהצגת העצמי הקולקטיבי כקורבן היא חלק בלתי נפרד מנרטיבים שמפתחים בני חברות המעורבות בסכסוך בלתי נשלט (בר-טל, 2007; Bar-Tal, 2013). יתרה מכך, לצד המאבק האלימים בין הצדדים

מתקיים בסכסוכים אלו גם מאבק על הנרטיבים המתארים את הסכסוך, ובמרכזו מאבק על התוויית זהות הקורבן (Sullivan, Landau, 2013; Bar-Tal, Oren, & Nets-Zehngut, 2013; Branscombe, & Rothschild, 2012). מוקד המחקר הוא הנרטיבים של שני הצדדים היריבים, ובפרט הנרטיב של קורבנות ותפקיד התקשורת בהצגת הנרטיבים.

12 נרטיבים בסכסוך

המושג נרטיב, שהופיע במדעי החברה לפני כמה עשורים, מתייחס לסיפור על אירוע מתמשך (או אירועים מתמשכים) שיש לו עלילה. עלילה זו מתחילה בנקודת זמן מסוימת ונגמרת בנקודת זמן אחרת, והיא מציגה באופן מושכל את רצף הסיפור ואת הסיבות לאירועים (למשל, Bruner, 1990; László, 2008).

נרטיבים קולקטיביים מוגדרים כ"מבנים חברתיים המקשרים באופן קוהרנטי סדרת אירועים היסטוריים או עכשוויים: הם מספרים על התנסויות קולקטיביות של קהילה, מעוגנים במערכת אמונותיה ומייצגים את הזהות המשותפת שהובנתה באופן סמלי" (Bruner, 1990, p. 76). נרטיבים קולקטיביים מספקים בסיס להבנה משותפת ולתיאום פעולות חברתיות ההכרחיות לתפקוד החברה, והם משמשים כסימוכין בקבלת החלטות על-ידי מנהיגים. למעשה, הנרטיבים של בני החברה הופכים לפריזמה שדרכה הם מבנים את המציאות, מפרשים אותה ובהמשך אף מתנהגים בהתאם לה. הנרטיבים הקולקטיביים מתפתחים בהקשר מסוים ובתרבות מסוימת המתבססת על היסטוריה ארוכה ועל מסורת. לחברה יכולים להיות כמה נרטיבים היסטוריים מתחרים, ולפעמים נרטיב הגמוני אחד. בהקשר של סכסוך ממושך מתפתח נרטיב העומד בבסיסה של תרבות הסכסוך, ובשיאו של הסכסוך הוא נוטה להיעשות דומיננטי (Hammack, 2011). שמונה נושאים מרכזיים כרוכים בנרטיב כזה, ואלו הם: צדקת מטרותיו של הסכסוך, דאגה לביטחון החברה, דה-לגיטימציה של היריב, האדרה של קבוצת השייכות ותפיסתה כקורבן הסכסוך, טיפוח פטריוטיזם וקריאה לאחדות, ושאיפה לשלום אידילי (Bar-Tal, 2013). עם הזמן יכולים להתפתח נרטיבים חלופיים המתחרים בנרטיב הסכסוך (Bamberg & Andrews, 2004). הם יכולים לעלות עוד בראשית הסכסוך, כמו בצפון אירלנד, אך לעתים הם מתפתחים רק כאשר ההקשר של הסכסוך משתנה ומתחילים להופיע סימנים לאפשרות של פתרונו בדרכי שלום.

כאמור, אחד הנושאים המרכזיים בנרטיב של חברה הנתונה בסכסוך מתמשך קשור לתחושה של קורבנות קולקטיבית. תחושת הקורבנות הקולקטיבית מתבטאת באמונות חברתיות (societal beliefs) ובקוגניציות המשותפות לבני החברה ונוגעות לנושאים ולבעיות המעסיקים אותם ותורמים לייחודיות החברה (Bar-Tal, 2000). תחושה של קורבנות קולקטיבית היא הלך מחשבה משותף לבני החברה הנובע מנוק שנעשה לקולקטיב ונתפס כמכוון, לא מוצדק, לא מוסרי ובלתי נמנע. תחושה זו היא בלתי נמנעת ומאפיינת את כל החברות הנתונות בסכסוך דמים מתמשך, מאחר ששתי החברות נפגעות תמיד,

והפגיעה בהן נתפסת תמיד כקשה ובלתי מוסרית (Bar-Tal, 2013; Kelman, 2007). עם זאת, תפיסה כזאת יכולה להיות מגובה בתחושת קורבנות הנובעת מן העבר הרחוק ואינה קשורה לסכסוך הנוכחי. מקרים אלו יכולים להוביל לפרשנות של אירועי ההווה כהמשך של קורבנות העבר (Schori-Eyal, Halperin, & Bar-Tal, 2014). מכל מקום, תחושה של קורבנות קולקטיבית גורמת לרוב לראיית הסבל של קבוצת הפנים כבלעדי ולחוסר יכולת לראות סבל של אחרים ולהכיר בו. נוסף על כך, היא תורמת להתפתחות רגשות שליליים כלפי הפוגע ואף להתנתקות מוסרית ולפגיעה בריב (Bar-Tal et al., 2009; Vollhardt, 2012).

שחורי-אייל ועמיתיה (Schori-Eyal et al., 2014) הבחינו ואף והדגישו שלושה סוגי שכבות של קורבנות קולקטיבית. השכבה הראשונה מתייחסת לתחושת קורבנות כללית מאוד המעוגנת בהיסטוריה הארוכה של העם ומתבססת על חוויות קשות של אלימות בעברו. השכבה השנייה נובעת מסכסוך בלתי נשלט המלווה באלימות ארוכת שנים וגורמת לחברה להרגיש שהיא קורבן הסכסוך. השכבה השלישית מתפתחת בעקבות אירוע מסוים, כגון התנגשות אלימה, קרב, מבצע צבאי או אף מלחמה. שלוש השכבות מצויות בפעילות גומלין ומזינות זו את זו.

לתפיסת הקורבנות הקולקטיבית יש השלכות חשובות על סכסוכים בלתי נשלטים. ראשית, היא מספקת כאמור תפיסה עצמית נוקשה ועקיבה ומהווה פריזמה שחברי הקבוצה מעריכים דרכה את חוויותיהם. שנית, תפיסה זו מרמזת שליריב יש כוונות מתמשכות להזיק, ולכן הקבוצה חיה באיום מתמיד ועליה להתגונן מפניו. היא גם מאששת את התפיסה שהעולם הוא מקום מסוכן, ולכן בני החברה חשים פגיעים. לעתים מתפתחת בהקשר זה מנטליות של מצור, הכוללת חוסר אמון מוכלל כלפי קבוצות אחרות ורגשות שליליים כלפיהן (ראו המקרה הישראלי, Bar-Tal & Antebi, 1992). בעקבות כך מתפתחים חשדנות וחוסר אמון בקבוצות האחרות (זפרן ובר-טל, 2003). זאת ועוד, תפיסת קורבנות מפחיתה תחושות של אחריות, מוסריות ואשמה ויוצרת צידוק לפעולות אלימות, שחברת הפנים מבצעת כדי למנוע מעצמה נזק בעתיד ולהעניש את היריב על נזק שכבר נעשה. כפי שנאמר קודם, אפשר אפוא לראות שדבקות בתפיסת הקורבנות ממלאת פונקציות שונות עבור החברה המצויה בסכסוך. היא לא רק מאירה את המצב, אלא גם מספקת מוטיבציה והרשאה פסיכולוגית לפגוע ביריב. כמו כן, היא מסייעת לחברה להימנע מביקורת ולזכות בתמיכתה של הקהילה הבין-לאומית (Bar-Tal et al., 2009). לנוכח הפונקציות הללו של תחושת הקורבנות אין להתפלא ששני הצדדים בסכסוך בלתי נשלט מתאמצים לשמרה ואף להנחילה לדורות הבאים (Bar-Tal, 2013).

12 התקשורת ככלי למאבק על נרטיבים בסכסוך בלתי נשלט

התקשורת ההמונית היא אחד מסוכני החברה המשמרים את הנרטיב החברתי בסכסוך, לרבות התפיסה של קורבנות קולקטיבית. הסיבה לכך היא שהתקשורת מספקת לבני

החברה מידע רב על הנעשה בסכסוך, וכך היא מבנה במידה לא מבוטלת את תפיסת המציאות (Johnson-Cartee, 2005). תהליך ההבניה של המציאות מתבצע באמצעות מסגור (framing) – ארגון, הבניה ופירוש של כל ידיעה חדשה (Gamson, 1989; Gitlin, 1980; Johnson-Cartee, 2005).

בעת סכסוך אלים ומתמשך, כמו במקרה הישראלי, התקשורת יוצרת מסגרת לפרשנות האירועים ולהבנתם בתוך הקשר רחב יותר, ובכך היא ממלאת תפקיד פעיל בהבניית המציאות עבור הציבור ובעיצוב התודעה הקולקטיבית (שרביט וברטל, 2005; Liebes, 1997; Wolfsfeld, 1993; 2005). התקשורת בישראל נוטה לתמוך בצבא ובמסד הביטחוני ועוזרת להם ליצור הסכמה בחברה בנושאים ביטחוניים הקשורים לסכסוך (אלבו, 2012; Nir & Roeh, 1992). תופעה זו מתחזקת מאוד בעתות מלחמה או במבצעים אלימים (לדוגמה, ברזילי, 1996; דור, 2001). במקרים כאלו היא מבנה את סיפורי החדשות, ודרכם היא משקפת ומחזקת את האמונות הקיימות הנוגעות לסכסוך ולאויב (Wolfsfeld, Frosh, & Awabdy, 2008). היא ממסגרת את חברת הפנים כקורבן האלימות ואת האויב כאלים (דור, 2003) באמצעות יצירת הבדלים בדיווח על שתי הקבוצות, כגון שימוש במסגור שונה (Entman, 1991; Herman & Chomsky, 1988), פירוט, התייחסות פרטנית, הבדלים במיקום הידיעה (Liebes, 2000), שימוש במילים רגשיות וייחוסים שונים (דור, 2001, 2003).

החברות מגייסות את אמצעי התקשורת למאמץ החברתי להתמודדות עם הסכסוך, ולעתים התקשורת מתגייסת לכך מיוזמתה (שרביט וברטל, 2005; Zandberg & Neiger, 2005). השידור החי של פיגועי הטרור בישראל, שליבס כינתה בשם "מרתון האסונות" (Liebes, 1998), הוא דוגמה לכך. לטענתה, הטלוויזיה נקטה עמדה בסיקור הפיגועים וקראה לממשלה להגיב מיד על כל מעשה טרור. לאורך השנים השתמשה ההנהגה הפוליטית בתקשורת כדי לגייס את תודעת הציבור למלחמה מתוך אמונה כי במקביל למערכה בשדה הקרב מתנהל גם מאבק על התודעה (Bar-Tal et al., 2013; Oren, Nets-, Zehngut, & Bar-Tal, 2015).

אפשר אפוא להבין את חשיבות קשרי הגומלין של העילית הפוליטית והעילית הצבאית עם התקשורת ואת תפיסתם של אמצעי השידור כאמצעי לגיבוש תודעתם של בני החברה. ואולם, לתמונה זו יש פן שלילי, ועיקרו ראיית התקשורת כחלק מאמצעי הלחימה והפיכת העיתונאים לשכירי חרב. למשל, במאבק על תודעת הציבור האמריקני במהלך מלחמת המפרץ השנייה בשנת 2003 השתמשה התקשורת בפרקטיקות פסולות, כגון תעמולה, צנזורה, תמרון, מידע שגוי, הונאה ושקרים על מנת לרצות את הצבא ואת הממשל (MacArthur, 2004). הסיבה לקול המוטה נעוצה בהסתמכות על מקורות רשמיים מתוך העילית הצבאית, ובה במידה התעלמות כמעט מוחלטת מן הביקורת הציבורית (Rendall & Broughel, 2003). למעשה, בעידוד ההנהגה, ולא פעם גם בגיבוי הציבור, השפיעה התקשורת על יצירת הנרטיב ההגמוני בנוגע לסכסוך ועל העברתו (Auerbach & Lowenstein, 2011).

12 המחקר

מחקר זה הוא חקר מקרה על תפקידה של התקשורת הישראלית בהבניית הנרטיב הקורבני בסכסוך הישראלי-פלסטיני במבצע "עופרת יצוקה", שהחל בשלהי שנת 2008 והסתיים בראשית שנת 2009. המקרה של "עופרת יצוקה" מעניין במיוחד, מאחר שלצד הישראלי הנחקר יש שלוש שכבות של קורבנות (ראו גם Schori-Eyal et al., 2014). בשכבה אחת, התרבות היהודית ספגה לעומק את תחושת הקורבנות בגלל ההיסטוריה היהודית, הנתפסת כשרשרת בלתי פוסקת של פוגרומים, גירושים, עלילות דם, קנסות ופגיעות שונות ביהודים כפרטים וקולקטיב, ששיאה במלחמת העולם השנייה – בשואה (למשל, Grosser & Halperin, 1979; Poliakov, 1974). בשכבה השנייה, רוב הציבור היהודי בישראל רואה בעצמו קורבן בלבדי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הנמשך זה יותר מ־100 שנה (בר־טל, 2007). בשכבה השלישית, בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" היה ברור לרוב הציבור בישראל שהוא הקורבן של האלימות המקומית והמבצע מוצדק (מרכז גוטמן, 2008).

הרקע למבצע "עופרת יצוקה" החל באוקטובר 2001, כאשר נורה הטיל הארטילרי הראשון מרצועת עזה לעבר העיר שדרות שבשטח ישראל. מספר הטילים וטווחיהם גדלו במידה ניכרת במהלך השנים שלאחר מכן על אף מבצעים ייעודיים של ישראל להפסקתם. המצב החמיר לאחר שישראל התנתקה מעזה בשנת 2005 וחמאס תפס בה את השלטון ביוני 2007. בפברואר 2008, בעקבות מבצע "חורף חם", הוסכם על רגיעה למשך שישה חודשים. ואולם, שני הצדדים לא מימשו את ההסכם, ובעקבות הרג של שישה פעילי חמאס החל שוב ירי טילים על יישובי הדרום. עקב ירי הטילים החליטה ממשלת ישראל לפתוח במבצע "עופרת יצוקה" במטרה לפגוע בתשתיות הירי של חמאס.

המבצע החל בשבת, 27.12.2008, כשחיל האוויר הישראלי תקף יעדים ברחבי רצועת עזה. לאחר יומיים של תקיפות אוויריות החל צה"ל להפציץ יעדים גם מכיוון הים. שבוע לאחר תחילת המבצע, ב־4.1.2009, החל השלב השני – כניסה קרקעית של כוחות צבא ישראליים לתוך רצועת עזה. 22 ימים לאחר תחילת המבצע, ב־18.1.2009, הוחלט לנצור את האש ולהפסיק את המבצע (דובר צה"ל, 26.12.2009). במהלך שלושת השבועות של המבצע נהרגו יותר מ־1,200 פלסטינים (מהם כ־800 אזרחים), ונפצעו יותר מ־5,320 פלסטינים, בהם 315 קטינים. במהלך המבצע נהרגו 3 אזרחים ישראלים, 9 חיילים ישראלים ואחד מאנשי כוחות הביטחון, ונפצעו 84 אזרחים ו־113 חיילים (בצלם, 2009).

12 מטרת המחקר

מטרת המחקר הייתה לבדוק כיצד הציגה העיתונות הישראלית את הקורבנות במבצע "עופרת יצוקה", ואם הצגה זו תרמה להבניית התפיסה הקורבנית של הציבור היהודי

בישראל. כפי שנאמר, ליהודים בישראל יש שלוש שכבות של תחושת קורבנות קולקטיבית. השתיים הראשונות הן תחושה היסטורית רבת-שנים של קורבנות בעם היהודי, והשלישית נוגעת לתחושת קורבנות במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כמו כן, הציבור הישראלי חש שבמקרה של האלימות שהופעלה ב"עופרת יצוקה", יהודים הסובלים מירי רקטות על אוכלוסייה אזרחית הם הקורבנות של האירוע, ולא הפלסטינים.

מכאן נגזרו שלוש שאלות מחקר, שעליהן ניסינו לענות מתוך השוואה בין שלושת העיתונים הגדולים בישראל, הנבדלים בתפיסותיהם הפוליטיות: ראשית, מעניין וחשוב לבדוק ולתאר את הנפה, את התוכן, ואת ההבדלים בביטויי הקורבנות בשלושה עיתונים גדולים בישראל, "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ", בתקופת מבצע "עופרת יצוקה".

שנית, בהקשר זה התבקש גם לבחון אם ההתייחסות לקורבנות במבצע "עופרת יצוקה" נקשרה לקורבנות כללית יותר, היהודית ההיסטורית. כלומר, האם שתי השכבות הכלליות של הקורבנות מזינות את התפיסה הקורבנית של האירוע המסוים – מבצע "עופרת יצוקה".

שלישית, בגלל הנטייה הכללית להתעלם מקורבנות של היריב בסכסוך אלים חשוב לבדוק אם העיתונות הכירה בקורבנות הפלסטינית אם לאו. בסכסוך ככלל, ובאירועים אלימים מסוימים בפרט, יש תחרות מרה בין היריבים על גודל הקורבן של כל אחד מהם (Noor et al., 2012). כל צד מעצים את קורבנותו וממעיט ואף מתעלם מקורבנות הצד השני. לתחרות זו יש חשיבות רבה לא רק בשכנוע קבוצת השייכות, אלא גם בשכנוע של הקהילה הבין-לאומית במטרה לזכות בתמיכה מדינית. מתבקש אפוא לבחון את ההיקף ואת התכנים של הצגת הקורבנות הישראלית בעיתונות הישראלית לעומת ההיקף והתכנים של הקורבנות הפלסטינית שהוצגו בה.

13 שיטת המחקר

12 שדה המחקר

שדה המחקר היה העיתונות הישראלית בזמן מבצע "עופרת יצוקה" וביטויי הקורבנות בדיווחיה עליו. חומר הגלם למחקר זה היה ידיעות שנדגמו מתוך עמודי החדשות בשלושת העיתונים היומיים הגדולים בישראל, "מעריב", "ידיעות אחרונות" ו"הארץ", מתקופת המבצע.

"הארץ" נחשב לעיתון איכותי, הנוטה שמאלה במפה הפוליטית. הוא נמצא בניהול פרטי ונקרא בעיקר בקרב הציבור המשכיל (Gilboa, 2008; Kempf & Shinar, 2014; Roeh & Nir, 1993). מבין שלושת העיתונים נתח המכירות שלו הוא הקטן ביותר, כ-10% מכלל המכירות בענף העיתונות (ביזנס דאטה ישראל, 2006). "ידיעות אחרונות" הוא

עיתון פרטי פופולרי, המציג דעות של המרכז הפוליטי, ובזמן המחקר הוא היה בעל התפוצה הגדולה ביותר במדינה (Kempf & Shinar, 2014; Roeh & Nir, 1993). מבין שלושת העיתונים מספר מניין היה הגדול ביותר, וכך גם נתח המכירות – 63% (ביונס דאטה ישראל, 2006). "מעריב" הוא עיתון פרטי, הנוטה למרכז-ימין מבחינה פוליטית ומתחרה ב"ידיעות אחרונות" על השוק הפופולרי (Gilboa, 2008; Kempf & Shinar, 1993; Roeh & Nir, 2014). נתח המכירות שלו היה 22%, ומבחינה זו היה במקום השני מבין שלושת העיתונים (ביונס דאטה ישראל, 2006).

לצורך המחקר נדגמו שבעה ימים מתוך כלל ימי הלחימה – יום אחד מכל שלושה ימים. בנוגע לכל יום נבדקו עמודי החדשות בשלושת העיתונים שיצאו ביום זה. בסך הכול נבחנו 21 גיליונות עיתון מכלל הגיליונות שיצאו לאור מ־27.12.2008 ועד 18.1.2009 בתאריכים האלה: 28.12.2008, 31.12.2008, 2.1.2009, 6.1.2009, 9.1.2009, 12.1.2009, 15.1.2009 (ראו גם רשימת מקורות לדיווחים העיתונאיים בנספח 1).

12 ניתוח הכתבות

ניתוחם של 21 הגיליונות כלל בשלב הראשון זיהוי של כלל הכתבות העוסקות בסכסוך שפורסמו בדפי החדשות,¹ מהן הכתבות העוסקות בקורבנות, ומהן – זיהוי הכתבות העוסקות בקורבנות פלסטינית בלבד, בקורבנות ישראלית בלבד ובקורבנות של שני הצדדים בעת ובעונה אחת. לאחר מכן חושבו שיעורי הכתבות שעסקו בסכסוך ובשלושת סוגי הקורבנות מתוך כלל הכתבות בדפי החדשות, בכל אחד מן הגיליונות. כתבה הוגדרה כעוסקת בקורבנות כאשר היא כללה התייחסות אחת לפחות לפגיעה באחד הצדדים או בשניהם (קורבנות דו־צדדית). הגדרה זו היא מכלילה, מאחר שאיננה בוררת לפי רכיבים נוספים של תפיסה קורבנית, כגון הכוונה שבפעולה המזיקה, הצדקתה, מוסריותה או היכולת למנוע אותה.² רכיבים אלו לא הופיעו תמיד בכתבות, אף שבחלקן הייתה התייחסות אליהם. כמו כן נעשתה הבחנה בין התייחסות לאזרחים לבין התייחסות ללוחמים. במקרה הישראלי ההבחנה הייתה חד־משמעית וברורה. במקרה הפלסטיני ההבחנה בין לוחמים לבין אזרחים נעשתה על סמך תיאור מפורש של אזרחים שאינם לוחמים. נוסף על כך, בשלב זה זוהו, נספרו ותוארו באופן מילולי התמונות הבולטות בעיתון הקשורות לסכסוך, ומהן התמונות המציגות קורבנות פלסטינית או ישראלית. בשלב השני נותחה כל כתבה בנפרד. כל כתבה עסקה בנושאים רבים, והניתוח נעשה לפי יחידות תוכן. מכל כתבה נאספו כלל הקטעים הכוללים התייחסות לקורבנות. בקטעים שנכללו ברשימה זו הייתה התייחסות לפגיעה או לסבל של אחד הצדדים.

1 במחקר נותחו אך ורק קטעי החדשות שכתבו עיתונאים. יש לזכור כמובן שלעיתונאים ישראלים היה קושי להגיע לשדה הקרב וגם להיווכח בפגיעות בפלסטינים.

2 אפשר לשער בוודאות גבוהה מאוד שכל צד ראה את הפגיעה של הצד השני כלא מוסרית, מכוונת ורצונית ושכוחותיו לא יכלו למנוע זאת.

בשלב השלישי נותחו בשיטה איכותנית הקטעים שנאספו: תחילה זוהו תמות כלליות, בכל תמה זוהו קטגוריות ולבסוף זוהו דפוסי דיווח של כל עיתון שעלו מתוך הנתונים (Janesick, 2000). כל קטע שויך לקטגוריה הרלוונטית, וצוין מקורו באמצעות שם העיתון, התאריך ומספר העמוד. לאחר מכן הוצמד תיאור מילולי לכל תמה ונבדקה מידת הדומיננטיות של התכנים העולים ממנה בעיתונים ובתאריכים השונים.

13 ממצאים

תחילה נספרו יחד הכתבות שהוקדשו בעיקר למבצע "עופרת יצוקה" (מעט מהן הוקדשו לסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל), בסך הכול 476 כתבות. בממוצע הוקדשו לסכסוך, וברובו למבצע, 53% מכלל הכתבות בדפי החדשות בעיתונים. בהשוואה בין שלושת העיתונים נמצא כי במרבית הימים שנדגמו, שיעור הכתבות שהתייחסו לסכסוך ולמבצע מתוך כלל הכתבות בדפי החדשות היה הגבוה ביותר ב"מעריב" (62%), ובסדר יורד ב"ידיעות אחרונות" (56%) וב"הארץ" (40%).

בשלב שני נספרו הכתבות שהייתה בהן התייחסות לקורבנות. לוח 1 מציג את מספר הכתבות שעסקו בקורבנות ואת שיעורן מתוך כלל הכתבות שעסקו בסכסוך.

לוח 1: מספר הכתבות שעסקו בקורבנות
וישיעורן מתוך כלל הכתבות שעסקו בסכסוך

הארץ		מעריב		ידיעות אחרונות		ממוצע	
%	n	%	n	%	n	%	n
30	45	37	64	36	56	35	55
17	25	12	21	11	17	13	21
22	32	16	28	12	19	17	26
31	46	35	60	41	63	35	56
100	148	100	173	100	155	100	158

מלוח 1 עולה ששיעור הצגת הקורבנות הישראלית מתוך כלל הכתבות שעסקו בסכסוך בשלושת העיתונים (35%) גבוה בממוצע משיעור הצגת הקורבנות הפלסטינית (13%). כמו כן, שיעור הצגת הקורבנות הישראלית גבוה משיעור הצגתה של הקורבנות הפלסטינית בכל אחד משלושת העיתונים שנבדקו. שיעורי ההתייחסות לקורבנות מתוך כלל הכתבות המתייחסות לסכסוך גבוה בשלושת העיתונים – שיעור ההתייחסות לקורבנות ישראלית, פלסטינית ודו־צדדית גם יחד, מגיע ב"הארץ" ל־69%, ב"מעריב" ל־65%, וב"ידיעות אחרונות" ל־59%.

כמו כן, שיעור הכתבות המתארות קורבנות דו־צדדית נמוך משיעור הכתבות המתארות קורבנות ישראלית בכל הגיליונות שנדגמו. עוד עולה מלוח 1 כי בהשוואה

לוח 2: דיווחים על קורבנות בשלושת העיתונים – מספר ואחוז ההתייחסויות לכל תמה של קורבנות וקטגוריות שלה מכלל דיווחי הקורבנות בכל עיתון

סך הכול		הארץ						מערב		ידיעות		
% מכלל ההתייחסויות לקורבנות	n	%	n	%	n	%	n	%	n	קטגוריה	תמה	
											פגיעה באזרחים לעומת פגיעה בחיילים	
22.5	173	27.5	65	25.0	66	15.6	42			פגיעה באזרחים ישראלים		
13.5	104	8.5	20	9.5	25	21.9	59			פגיעה באזרחים פלסטינים		
13.1	101	18.6	44	15.5	41	5.9	16			פגיעה בחיילים ישראלים		
8.8	68	8.1	19	11.4	30	7.1	19			פגיעה בחיילים פלסטינים		
										תיאור ניטרלי – לא צוין מי נפגע: אזרחים או חיילים פלסטינים		
2.3	18	3.0	7	2.3	6	1.9	5			תיאור ניטרלי – לא צוין מי נפגע: אזרחים או חיילים ישראלים		
1.7	13	3.0	7	1.9	5	0.4	1					

ביטויי הקורבנות בעיתונות הישראלית במהלך מבצע "עופרת יצוקה" • 11

סך הכול		ידיעות		מעריב		הארץ		קטגוריה	תמה
% מכלל ההתייחסויות לקורבנות	n	%	n	%	n	%	n		
3.3	25	2.1	5	2.3	6	5.2	14	קורבנות דו־צדדית	קורבנות עבר
5.3	41	3.4	8	5.7	15	6.7	18	קורבנות עבר ישראלית	קורבנות עבר פלסטינית
0.9	7	0.0	0	1.5	4	1.1	3		עולם עוין
3.9	30	3.8	9	4.5	12	3.3	9		חשש מקורבנות בעתיד
3.6	28	3.4	8	2.7	7	4.8	13		קורבנות כצידוק ללחימה
3.8	29	3.8	9	4.9	13	2.6	7		גבורה לצד קורבנות
5.6	43	7.2	17	6.8	18	3.0	8		דילמות בהקשר של פגיעה באזרחים לעומת פגיעה בחיילים
2.5	19	1.3	3	2.7	7	3.3	9		ביקורת על הפלסטינים והתמאס
3.0	23	3.0	7	2.7	7	3.3	9		ביקורת על ישראל
6.1	47	3.4	8	0.8	2	13.8	37		סך הכול
100.0	769	100.0	236	100.0	264	100.0	269		

12 פגיעה באזרחים לעומת פגיעה בחיילים

11 פגיעה באזרחים ישראלים

מלוח 2 עולה כי מכלל הדיווחים על קורבנות, תיאורי הפגיעה באזרחים ישראלים (22.5%) הם הדומיננטיים. תיאורי הפגיעה באזרחים ישראלים היו דומיננטיים יותר ב"ידיעות אחרונות" (27.5% מכלל ההתייחסות לקורבנות בעיתון זה) וב"מעריב" (25.0%) לעומת "הארץ" (15.6%). תיאורי הפגיעה באזרחים ישראלים הם מגוונים ונחלקים לכמה תת-קטגוריות. מכלל התיאורים המתייחסים לפגיעה באזרחים ישראלים, כמחצית (47.6%) נמצאים בתת-קטגוריה של תיאורים אישיים של אזרחים הסובלים מן הלחימה. תיאורים אלו מוחשיים ביותר, והם כוללים לרוב ציטוטים מדברי האזרחים המתוארים וביטויי רגש רבים. לדוגמה:

"שלושה רסיסים חדרו לי לגב. יצא דם מהגב כמו מים. אני עפתי לצד שמאל, השכן עף לצד ימין. הוא חטף רסיס בחזה, הוא היה מלא דם. ידעתי מהרגע הראשון שהוא מת". כך תיארה גילה בן כליפה (58) מנתיבות, עדיין אחוזת אימה, איך בבר וקנין נהרג מול עיניה מרקטת קסאם (מעריב, 28.12.2008, עמ' 10).

תיאורים אישיים מסוג זה, של אזרחים ישראלים הסובלים מן הלחימה, הם דומיננטיים במיוחד ב"ידיעות אחרונות". 55.4% מתוך קטגוריית התיאורים בעיתון זה המתייחסים לפגיעה באזרחים ישראלים קשורים לסבל אישי של אזרחים מן הלחימה, לעומת 45.4% ב"מעריב" ו-38.1% ב"הארץ".

תת-קטגוריה נוספת היא תיאורים כלליים המתמקדים בנפילת טילים בקרב אוכלוסייה אזרחית ישראלית ובפגיעות בה (בכ" 16.2% מקטגוריית התיאורים המתייחסים לפגיעה באזרחים ישראלים). חלק מתיאורים אלו מופיעים כתיאור אובייקטיבי של האירועים, והם כלליים מאוד. לדוגמה: "כ־60 רקטות נורו לעבר יישובי הדרום. קריית גת, אשדוד, קריית מלאכי [...] כולם נמצאים כיום בטווח הטילים" (ידיעות אחרונות, 28.12.2008, עמ' 6).

תת-קטגוריה אחרת מתארת את העובדות לצד תיאורים מעוררי רגש, לדוגמה: "תלמידי בית הספר ביישובי הצפון שוב לא היו רגועים אתמול [...] בפעם השנייה בתוך שבוע נורו שלוש קטיושות מלבנון לעבר שטח ישראל. למרבה המזל, איש לא נפצע, ולא נגרם נזק [...]" (ידיעות אחרונות, 15.1.2009, עמ' 11). חלק מן האזכורים הללו מתארים את הנזק שנגרם לעומת הנזק שעשוי היה להיגרם, לדוגמה: "...נמנע אתמול אסון גדול כאשר רקטת גראד פגעה ישירות באולם ספורט באשקלון, סמוך מאוד לכיתות הלימוד של אולפנה, ש־460 בנותיה שהו בביתן בעקבות הנחיות פיקוד העורף, ולכן לא נפגעו [...] אם היו לימודים, זה היה נגמר באסון גדול מאוד" (הרב גדעון בשן (מעריב, 9.1.2009, עמ' 9).

תת־קטגוריה רביעית כוללת תיאורים כלליים של אזרחים הסובלים מן הלחימה (בכ־17.9% מקטגוריית התיאורים המתייחסים לפגיעה באזרחים ישראלים). תיאורים אלו מוחשיים יותר מן התיאורים הקודמים שהוזכרו, אך מוחשיים פחות מתיאורים אישיים המכילים רגש רב ותמונות ציוריות וחיות יותר. בניגוד לאזכורים אישיים המתארים אנשים מסוימים הסובלים מן הלחימה, תיאורים אלו כוללים ביטויים כלליים יותר, כגון "שתי אזרחיות ישראליות", "תושבי העיר" ו"המוני תושבים". קבוצה נוספת של אזכורים מתארת קורבנות של אוכלוסיות מסוימות בעקבות הלחימה, כגון קשישים, תלמידים, סטודנטים ובעלי מוגבלויות.

11 פגיעה באזרחים פלסטינים

הגיליונות שנבדקו דיווחו גם על פגיעה באוכלוסייה אזרחית פלסטינית. מלוח 2 עולה כי תיאור זה נדיר יותר – 13.5% מכלל הדיווחים על קורבנות בשלושת העיתונים. תיאורי הפגיעה באזרחים פלסטינים נחלקים באופן כמעט שווה בין תיאורים כלליים של פגיעה באוכלוסייה אזרחית פלסטינית, תיאורים של פגיעה באוכלוסייה מסוימת ותיאורי קורבנות של אנשים מסוימים. קטגוריית התיאורים של פגיעה באזרחים פלסטינים דומיננטית במיוחד ב"הארץ" (21.9% מכלל ההתייחסות לקורבנות בעיתון זה) לעומת "ידיעות אחרונות" (8.5%) ולעומת "מעריב" (9.5%). התיאורים הכלליים של אזרחים פלסטינים הסובלים מן הלחימה כוללים תיאורים עובדתיים של פגיעות בתושבי רצועת עזה ואזכור העובדה שמדובר באזרחים ולא בלוחמים. לדוגמה: "צה"ל תקף אתמול עשרות מטרות ברצועה. בהפצצות נהרגו אתמול 40 פלשתינאים, בהם לפחות 5 אזרחים" (הארץ, 31.12.2008, עמ' 1). לצד תיאורים עובדתיים אלו מופיעים תיאורים מוחשיים ומעוררי רגש, המתארים סבל של אזרחים בעקבות הלחימה, לדוגמה:

חלפו שניות עד שהגעתי [הכתב – תושב עזה] לשם [למתחם המשטרה שנפגע], והכו בי מראות שלא אשכח כל חיי. על הקרקע היו פזורים עשרות הרוגים ועשרות פצועים. דם מתערבב בדם. חלקם כרותי איברים, ידיים, רגליים וראש. היו שנשמו את נשימותיהם האחרונות וגופם קרוע, והיה אחד שמלמל את ה"עדות", כמנהג המוסלמים על מי שגוסס ורוחו ניטלת ממנו: "אין אללה מבלעדי אללה, ומחמד שליח אללה" (מעריב, 28.12.2008, עמ' 8).

חלק מן התיאורים הללו מופיעים לצד ביקורת על ישראל, וחלקם מופיעים לצד האשמתם של תושבי עזה במצבם: "ברור מאוד לכל בר־דעת שתושבי רצועת עזה הביאו את רוב הצרות שלהם על עצמם כמו ידיהם, כאשר בחרו באנשי החמאס לנציגיהם ואפשרו [...] את הקמת מערך הלוחמה של החמאס בין ובתוך בתיהם [...]". (ידיעות אחרונות, 12.1.2009, עמ' 24).

נוסף על התיאורים הכלליים מופיעים בעיתונים אזכורים לסבל של אוכלוסיות מסוימות בעקבות הלחימה, ובעיקר של נשים וילדים. חלק מן התיאורים הם כמותיים ועובדתיים, וחלקם מתארים באופן מוחשי את סבלן של אוכלוסיות אלו: "בחדר בית הספר ראיתי 500 ילדות מפוחדות, בוכות, שלא מכירות אותי ונצמדו אלי", סיפר אבו מוחמד" (הארץ, 28.12.2008, עמ' 3).

תת־קטגוריה נוספת של כתבות היא תיאורים אישיים של פגיעה באזרחים פלסטינים מסוימים. חלק מן התיאורים הללו כוללים אזכור שמות של קורבנות, בעיקר ילדים, שנפגעו או נהרגו. אזכורים אישיים אחרים מתארים סבל של אזרחים ומשפחות מסוימות ומספקים עדויות אישיות של תושבי רצועת עזה. אזכורים אלו מתארים באופן מוחשי ומעורר רגש. לדוגמה: "הילדים המתים הושכבו על השטיח, ובטלוויזיה צולם אח של עטיה וטלאל ממרר בבכי: 'רק אני נותרתי בחיים. כל המשפחה שלי נהרגה, נותר לי רק אלוהים'" (ידיעות אחרונות, 6.1.2009, עמ' 11).

11 פגיעה בחיילים ישראלים

תיאורי הפגיעה בחיילים ישראלים מופיעים ב־13.1% מכלל הדיווחים על קורבנות, והם מתייחסים לכמה תת־קטגוריות עיקריות: תיאורי פגיעה בחיילים או ניסיונות לפגוע בחיילים (בכחצית מכלל ההתייחסות לפגיעה בחיילים ישראלים), תיאורים המדגישים את הממד האישי־אנושי של החיילים (בכ־21% מן ההתייחסויות), תיאורי חוויות של חיילים ותיאורי סבל של קרובי חיילים שנפגעו או נהרגו. מלוח 2 עולה כי קטגוריית תיאורי הפגיעה בחיילים ישראלים תפסה מקום דומיננטי יותר ב"ידיעות אחרונות" (18.6% מכלל ההתייחסות לקורבנות בעיתון זה) ו"מעריב" (15.5%) לעומת "הארץ" (5.9%).

אזכורי הפגיעה בחיילים ישראלים כוללים תיאורים של האירועים שבהם נהרגו או נפגעו חיילים ותיאורים של מספר הנפגעים. גם בסוג כתבות זה חלק מן האזכורים הם תיאור עובדתי של האירועים, וחלקם כוללים תיאור מוחשי ורגשי יותר. נוסף על כך, חלק מן האזכורים מתארים ניסיונות לפגוע בכוחות צה"ל ואת האמצעים המשמשים את ההמאס על מנת לעשות זאת: "אמצעי הלחימה המופעלים נגד החיילים מגוונים ומתוחכמים [...] בתמונה האמצעית: בובה שנועדה למשוך לוחמים כדי לחשוף אותם לצלפים [...] " (מעריב, 9.1.2009, עמ' 6).

סוג נוסף של תיאורים מתייחס לפגיעות בחיילים ישראלים מתוך הדגשת הפן האנושי והאישי שלהם באמצעות תיאור אישיותם ואירועים מחייהם. מרבית התיאורים מוחשיים ומעוררים אהדה והערכה בקרב הקוראים: ~~"עומר שירת כקצין ביחידת אגוז סבו [...] סיפר אתמול כי עומר היה מסור למדינה ואהב אותה מאוד" (ידיעות אחרונות, 9.1.2009, עמ' 5).~~

זאת ועוד, יש כתבות המתארות את סבלם של קרובי החיילים הנלחמים בעקבות פגיעה בחיילים או דאגה להם. קבוצה נוספת המעוררת אמפתיה כלפי הלוחמים מתארת

את חוויותיהם, את הקשיים שהם נתקלים בהם ואת רגשותיהם: "נכנסנו לבית, ואז פתאום ירו עלינו, והבית קרס. חברים שלי נפצעו. זה היה נורא מפחיד", סיפר אחד מחיילי גולני, שנפצע באורח קל" (ידיעות אחרונות, 6.1.2009, עמ' 2).

11 פגיעה בלוחמים פלסטינים

תיאורי הפגיעה בלוחמים פלסטינים מגוונים פחות מתיאורי הפגיעה בלוחמים ישראלים, והם רק כ-8.8% מכלל ההתייחסויות לקורבנות בכל העיתונים. מרבית התיאורים הללו אמורפיים ומתארים פגיעה במתקני החמאס ובלוחמיו ללא התייחסות אישית אל הנפגעים, כפי שהופיעה בתיאור הפגיעה בחיילים ישראלים. כמו כן, חלק מן התיאורים הללו מדגישים את העובדה שנפגעו אנשי חמאס שהם אויבים, מקומות המכילים אמצעי לחימה ומוסדות שלטון של החמאס ולא אזרחים. תיאורים אלו משתמשים בביטויים, כגון "פעילי חמאס", "אתרי שיגור טילים", "מספר 3 בחמאס" ו"חמושים", כדי לתאר את המקומות והאנשים שנפגעו. כמו כן, חלק מן התיאורים רואים בפגיעות הצלחה ומתארים גאווה על הישג הפגיעה: "ההצלחה הגדולה: בכיר החמאס שחוסל, ניזאר ריאן, היה אחד מחמשת המבוקשים ביותר" (ידיעות אחרונות, 2.1.2009, שער). תיאורי הפגיעה בלוחמים פלסטינים רבים יותר ב"מעריב" לעומת "ידיעות אחרונות" ו"הארץ".

11 תיאורים ביוזמניים של קורבנות דו־צדדית

כל העיתונים מציגים תיאורים של הפגיעה בשני הצדדים או של הסבל של שני הצדדים בעקבות הלחימה. ההתייחסות הזאת נמצאת בכ-3.3% מכלל ההתייחסויות לקורבנות בשלושת העיתונים. מדובר בתיאורים המציגים תיאורי קורבנות ישראלית ופלסטינית בעת ובעונה אחת. תיאורים אלו נפוצים ב"הארץ" יותר מאשר ב"מעריב" וב"ידיעות אחרונות", ויותר ממחצית מן התיאורים המתייחסים לקורבנות דו־צדדית נמצאים בעיתון זה. בכל שלושת העיתונים שנחקרו אמנם מופיעות מפות והתייחסויות המתארות באופן עובדתי את הפגיעות בצד הפלסטיני ובצד היהודי במקביל, אך באופן כללי נראה כי "הארץ" הקפיד על הצגה מאוזנת יותר של האירועים, בעיקר בעקבות התיאורים הדו־צדדיים.

היבט אחד של התייחסויות אלו מתאר פגיעות הדדיות של שני הצדדים בלחימה. אזכורים אלו מתארים זה לצד זה פגיעה של צה"ל בפלסטינים ופגיעה של החמאס בישראלים. כמו כן, חלק מן האזכורים הללו מתארים רצף אירועים, כגון פגיעה במקום שבו שוגר לפני כן טיל גראד לעבר ישראל. לדוגמה: "חיל האוויר [...] התקיף [...] משגר של טילי גראד, שהופצץ רגעים ספורים לאחר ששיגר טיל לעבר ב"ש" (הארץ, 15.1.2009, עמ' 4).

חלק אחר של ההתייחסויות האלה מתאר את הסבל ואת הקורבנות ששני הצדדים חווים בשל הלחימה. חלק מאזכורים אלו מתארים נפגעים משני הצדדים, ואחרים

מתארים סבל משותף של שני העמים בעקבות הלחימה, לדוגמה: "ברק אובמה: 'כשרואים אזרחים ישראלים או פלסטינים נפגעים ונמצאים במצוקה, זה שובר את הלב. זה גורם לי להיות הרבה יותר נחוש לנסות לשבור את הקיפאון שנמשך עשרות שנים'" (מעריב, 12.1.2009, עמ' 11).

אזכורים נוספים מתארים את הרצון המשותף של שני הצדדים לסיים את הלחימה: "[...] היינו כבר שומעים את קולות ה'אמא, יצאנו' בוקעים מכל החלונות. אנחת הרווחה מסמטאות ג'בליה הייתה נשמעת אז עד תל-חי ומטולה, עין-יהב ואילת" (ידיעות אחרונות, 12.1.2009, עמ' 2).

12 תחושת קורבנות יהודית היסטורית

שאלת המחקר השנייה התייחסה לקורבנות במבצע "עופרת יצוקה" ולשאלה אם היא נקשרה לקורבנות הכללית יותר, היהודית ההיסטורית, ולקורבנות הכללית של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

11 קורבנות עבר

בשלושת העיתונים מופיעים אזכורים שונים לקורבנות עבר, והם 5.3% מכל מקרי הקורבנות שנמצאו במחקר. תיאורים אלו דומיננטיים ב"הארץ" (6.7% מתוך כלל ההתייחסויות לקורבנות בעיתון זה) וב"מעריב" (5.7%) יותר מאשר ב"ידיעות אחרונות" (3.4%). מרבית האזכורים לקורבנות עבר מתייחסים לקורבנות עבר ישראלי, ומעט מאוד מתייחסים לקורבנות עבר פלסטיני (כ-14.6% בלבד מכלל ההתייחסויות לקורבנות עבר). ב"ידיעות אחרונות" אין מופיעות התייחסויות לקורבנות עבר פלסטיני, ואילו ב"הארץ" וב"מעריב" מרבית ההתייחסויות לקורבנות עבר פלסטיני מתייחסות לחיסולים קודמים, המזכירים את חיסולו של שיח' ניזאר ריאן, מראשי ההמאס בעזה. נוסף על כך, ב"הארץ" נמצאה התייחסות אחת לפצועים ולהרוגים הפלסטינים מן האינתיפאדה הראשונה, וב"מעריב" נמצאה התייחסות אחת לירי בילדה פלסטינית. תיאורי הקורבנות הפלסטיני, למעט אזכור אחד, מופיעים כאזכורים עובדתיים ואמורפיים לאירועי העבר, ונראה כי אינם מיועדים לעורר אמפתיה בקרב הקוראים.

לעומת אזכורים עובדתיים של פגיעות עבר בפלסטינים, בשלושת העיתונים מופיעים אזכורים מעוררי רגש ומוחשיים יותר לקורבנות עבר ישראלים: "המראות בערי הדרום המופגזות אינם מזכירים את מלחמת לבנון השנייה; השגרה נמשכת, התושבים לא נוטשים את הערים, ובינתיים אין עשרות אזרחים הרוגים. אך בדומה למלחמה ההיא, גם כאן בולטת האימה" (הארץ, 2.1.2009, עמ' 6).

אזכורים רגשיים אלו הם כשליש מכלל ההתייחסויות לקורבנות עבר בעיתונים. בהקשר זה בולטים במיוחד האזכורים המתארים קורבנות עבר של אנשים פרטיים ומעוררים אמפתיה בקרב הקוראים, והם כ-27.1% מן ההתייחסויות לקורבנות העבר:

רחל ישראל ובנותיה התאומות, הדר ודניאל, בנות שבע וחצי, מתגוררות בבניין סמוך. "היינו בסוף ההכנות ליציאה לבית הספר, כשקול של פיצוץ גדול נשמע באופן פתאומי. ידעתי שזה קרוב מאוד, אז רצנו לממ"ד", סיפרה רחל. "הבנות היו מפוחדות מאוד. אנחנו עדיין זוכרים היטב את הקולות והמראות של מלחמת לבנון השנייה [...]" (הארץ, 9.1.2009, עמ' 5).

תת־קטגוריה נוספת בהקשר של קורבנות עבר היא אזכורים לקורבנות ההיסטורית המתמשכת של העם היהודי (כ־14.6% מכלל התייחסויות לקורבנות העבר). לדוגמה, ב"ידיעות אחרונות" מיום 12.1.2009 מופיעים ציטוטים מן התנ"ך לצד התייחסות לרלוונטיות שלהם כיום: "בקרוב עלי מרעים לאכול את בשרי, צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו", קראה לי המורה רחל פרץ מהספר (תהילים) והעירה כדרך המורות: 'תראו כמה הכול אקטואלי' (ידיעות אחרונות, 12.1.2009, עמ' 6).

בהקשר זה בולטות ההתייחסויות לשואה. חלקן משוות בין החמאס לבין הנאצים, ואחרות נוגעות לקורבנות מתמשכת של פרטים שחוו את השואה וחווים כיום את המלחמה. אזכורים אלו לקורבנות עבר מתמשכת של העם היהודי מופיעים רק ב"מעריב" וב"ידיעות אחרונות" ואינם מופיעים כלל ב"הארץ".

11 עולם עוין

ההתייחסות לקורבנות מסוג עולם עוין לאורך מרבית ימי הלחימה היא נדירה בשלושת העיתונים. מדובר רק ב־3.9% מכלל ההתייחסויות לקורבנות, ואין הבדל של ממש בין שלושת העיתונים. מרבית ההתייחסות בעיתונים לעולם עוין נגד העם היהודי מתארות את עמדות העולם נגד ישראל ואת הפעולות הנעשות כדי להביע עמדות אלו, כגון הפגנות מול שגרירויות ישראל ודיווחי תקשורת עוינים.

התייחסויות נוספות לעולם עוין מתוארות כביקורת גלויה על יחסו של העולם לישראלים ועל השיפוט הלא הוגן של ישראל, לדוגמה: "מות האזרחים במהלך הלחימה בעזה הוא טרגדיה נוראה שאי אפשר להתכחש לה, אבל גם היום אומד העולם במאזני שקר את המוסריות של ישראל" (הארץ, 9.1.2009, עמ' 23). דוגמה נוספת: "[...] עיתונים כמעט מכל הקשת הפוליטית באירופה מאוחדים: הפלסטינים סובלים, הישראלים אשמים" (ידיעות אחרונות, 6.1.2009, עמ' 7).

זאת ועוד, ב"הארץ" מופיע אזכור לחשש מתגובה עוינת של העולם כחלק מדבריו של אהוד אולמרט: "לא שאנו שואפים לצאת לפעולה גדולה והעולם מפריע לנו, אך בתוכנית הגדולה נהיה מוקעים בכל העולם ונאשם בהידרדרות אזורית [...]" ("הארץ", 15.1.2009, עמ' 2).

11 חשש מקורבנות בעתיד

לאורך המבצע הופיעו בעיתונים תיאורים הכוללים הבעת חשש מקורבנות בעתיד (ב־28 מקרים, שהם כ־3.6% מכלל ההתייחסות לקורבנות). מדובר בעיקר בתיאורים הכוללים

חשש מעוצמתו של חמאס ומן הכוח שצבר בשנים האחרונות, חשש שהטילים יגיעו לאזורים צפוניים יותר במדינת ישראל וחשש מפעולות שונות שחמאס עשוי לבצע בהמשך הלחימה. בחלק מן האזכורים הללו מופיע החשש מקורבנות בעתיד כצידוק למבצע הנוכחי, לדוגמה: "אלמלא יצאה עכשיו מערכת הביטחון למבצע מקיף, היינו מתעוררים יום בהיר אחד עם אזעקות בת"א" (הארץ, 2.1.2009, עמ' 22).

11 קורבנות כצידוק ללחימה

במהלך חלקו הגדול של המבצע הופיעו אזכורים לקורבנות שיש בה משום צידוק ללחימה הנוכחית. אזכורים כאלה נדירים למדי, ומדובר ב־29 מופעים (כ־3.8% מכלל ההתייחסויות לקורבנות). נושא הקורבנות כצידוק ללחימה ב"מעריב" הוא הדומיננטי ביותר (4.9% מן ההתייחסות לקורבנות בעיתון זה) לעומת "ידיעות אחרונות" (3.8% מכלל ההתייחסויות לקורבנות) ו"הארץ" (2.6% מכלל ההתייחסויות לקורבנות).

קטגוריה אחת של תיאורים אלו כוללת הצגה של קורבנות עבר כמצדיקה את הפעולות הנוכחיות של ישראל בעזה מתוך נאומי מנהיגים. קטגוריה זו דומיננטית בעיתונים מתחילת הלחימה, ויותר מ־70% מן ההתייחסויות הללו נמצאות בגיליונות שפורסמו ב־28.12.2008. דוגמה לכך היא הדרך שבה מוצגת מטרת המלחמה מפיו של אהוד אולמרט: "במסיבת עיתונאים שקיים בתל-אביב הגדיר אולמרט את מטרת המבצע: 'אנחנו רוצים להשיב את השקט והשלווה ולתת לתושבי הדרום את היכולת לחיות חיים נורמליים, כפי שכל מדינה מעניקה לאזרחיה'" (מעריב, 28.12.2008, עמ' 5). באזכור זה מטרת המלחמה מתוארת כהפסקת הקורבנות של תושבי הדרום – החזרת השקט לאזור זה.

קטגוריה נוספת של ההתייחסויות מתארת רצון לתגובת נגד בקרב פרטים החווים את הסכסוך היהודי-פלסטיני, כגון תיאור של נער החי בדרום וחווה ~~את שיל הקסאם~~ ומעוניין לשרת בעזה כאשר יתגייס (מעריב, 28.12.2008, עמ' 15) ושל איש מילואים המוכן להילחם בגלל הקורבנות המתמשכת ומתאר זאת לנוכח המצב כמלחמת אינ ברירה (מעריב, 6.1.2009, עמ' 10). תיאורים אלו אינם מופיעים ב"הארץ", ובשני העיתונים האחרים הם מעטים, כ־10% בלבד מכלל ההתייחסויות בקטגוריה זו.

נוסף על כך מופיעים בעיתונים תיאורים כלליים של קורבנות כהסבר והצדקה למבצע "עופרת יצוקה". אזכורים אלו מתארים את המבצע כלגיטימי בגלל הקורבנות המתמשכת של תושבי ישראל בסכסוך: "כולם מסכימים על הלגיטימיות של ישראל לפעולה, אחרי ירי ממושך של רקטות על הנגב המערבי" (מעריב, 28.12.2008, עמ' 7). תיאורים אחרים מתייחסים ללגיטימיות של פעולות מסוימות בגלל קורבנות אפשרית בעתיד או בגלל קורבנות עבר. הם מתארים פעולות שביצעו או עתידים היו לבצע אנשי חמאס שנהרגו ואיומים של אנשי חמאס לצד תיאורי פגיעה של ישראל בפלסטינים. הקטגוריה של תיאורים אלו היא המשמעותית ביותר בתמה קורבנות כצידוק ללחימה, והיא כוללת יותר מ־50% מן ההתייחסויות בנושא הזה.

גבורה לצד קורבנות

12

אחד הממצאים המעניינים הוא תיאורים המשלבים בין קורבנות לבין גבורה בקרב חיילי סדיר ומילואים באופן כללי ובקרב חיילים שנהרגו בקרבות. תיאורים אלו דומיננטיים במיוחד ב"ידיעות אחרונות" (7.2% מתוך כלל ההתייחסויות לקורבנות בעיתון זה) וב"מעריב" (6.8%), ומספר מופעיהם בשני עיתונים אלו כפול מזה של "הארץ" (3.0%). כתבות אלו מהללות את גבורתם ואת נחישותם של הלוחמים ומתארות את רצונם ואת המוטיבציה שלהם להילחם למרות הקושי. קטגוריה אחת של תיאורים בתמה זו מתייחסת לגבורתם של הלוחמים והמפקדים בשדה הקרב, ותיאורים אלו הם לרוב מוחשיים ומעוררי רגש: "מאז התחיל המבצע הקרקעי הוא [אלוף משנה הלוי, מח"ט צנחנים] נמצא יחד עם לוחמיו, לא יצא להתרעננות, לא ראה את הבית וגם לא מיטה הגונה" (מעריב, 6.1.2009, עמ' 7).

קטגוריה נוספת של תיאורים אלו מתייחסת לחיילים שנהרגו. הכתבות מתארות את החיילים שנהרגו כלוחמים אמיצים הנלחמים למען המולדת, מצד אחד, ומן הצד האחר כנערים ובני אדם שהקורא יכול להזדהות בקלות עם סיפור חייהם. גם תיאורים אלו מוחשיים ומעוררים רגש במידה רבה: "יום אחד, 3 הרוגים – הטנק של עמית נפגע, אבל הוא התעקש לחזור להילחם. רוצי לא יגור בבית החדש שקנה עם אשתו. עומר אהב את הצבא. סיפורי הקרבות והנופלים" (ידיעות אחרונות, 9.1.2009, עמ' 1).

דילמות בהקשר של פגיעה באזרחים לעומת פגיעה בחיילים

12

במהלך המלחמה עסקו שלושת העיתונים בדילמות הקשורות לפגיעה באזרחים לעומת פגיעה בלוחמים, בעיקר בנוגע לפגיעה באזרחים ברצועת עזה. נושא זה תפס מקום קטן יחסית. רק 19 פעמים, שהן 2.5% מכלל ההתייחסויות לקורבנות, עלה דיון בנושא חשוב זה. קטגוריה ראשונה שעלתה בעיתונים מתייחסת לנוהל "הקש בגג", נוהל שהצבא הישראלי אימץ בעת ניסיון להרוג פעילי חמאס שהסתתרו בלב אוכלוסייה אזרחית, מתוך הדגשה שהנוהל נועד "למנוע פגיעה באזרחים תמימים במהלך פעולות צה"ל" (ידיעות אחרונות, 2.1.2009, עמ' 3). בתוך כך תיארו העיתונים את הדילמה המוסרית העיקרית הקשורה לפגיעה באנשי חמאס, כאשר הדבר כרוך בפגיעה באזרחים. דילמה נוספת מתייחסת לדרך שבה ניתן לקבוע מי מן ההרוגים הוא לוחם ומי מהם אזרח, ובעקבות זאת מפורטים נתונים סותרים באשר למספר האזרחים הפלסטינים ההרוגים לעומת אנשי חמאס, לדוגמה: "הנתונים שמפרסם צה"ל בנושא הזה מותירים אחריהם סימני שאלה. כמה מתוך 800 או 900 הפלסטינים שנהרגו עד אתמול הם לוחמי חמאס? האם פקיד בדואר של ממשלת החמאס נחשב גם הוא לבן-מוות? האם שוטר תנועה?" (ידיעות אחרונות, 12.1.2009, עמ' 25).

קטגוריה נוספת היא דיון שנערך בעיתונים בהקשר זה באשר למוסריות הפגיעה באזרחים בעזה. חלק מן התיאורים מאשימים בכך את החמאס וטוענים כי הסיבה

לפגיעה באזרחים פלסטינים היא שאנשי החמאס מסתתרים בלב אוכלוסייה אזרחית: "על פי מקורות פלסטיניים ברצועה, מספר הנפגעים הגדול מבין האזרחים והנמוך מבין החמושים נובע בין היתר מהחלטת החמאס כי אנשיו יסתתרו בתוך השכונות המאוכלסות, במקום להתעמת עם כוחות צה"ל בפאתיהן" (הארץ, 6.1.2009, עמ' 2). תיאורים אחרים מביעים ביקורת על פגיעתו של הצבא הישראלי באזרחים. כאמור, כלל ההתייחסות לדילמות המוסריות שהלחימה מעלה היא מזערית לעומת שאר ההתייחסויות לתיאורי הפגיעה באזרחים ובחיילים משני הצדדים.

12 ביקורת על הפלסטינים והחמאס

לאורך כל תקופת הלחימה הופיעו במרבית הגיליונות תיאורים הכוללים ביקורת על התנהלותו של החמאס, האשמת הפלסטינים במצבם ואמירות המטילות ספק בקורבנותם של הפלסטינים. בסך הכול הופיעו 23 התייחסויות, כ-3.0% מכלל הדיווחים שנמצאו. תיאורים אלו כוללים האשמה ישירה של הפלסטינים במצבם, בעיקר לנוכח העובדה שהם אלו שבחרו בארגון החמאס להנהגתם. הם גם מבקרים את התנהלותו של החמאס ושל הנהגתו וטוענים שהיא שגורמת למוות של אזרחים חפים מפשע ברצועת עזה. התייחסויות אלו, המבקרות את התנהלות החמאס, דומיננטיות יותר ב"הארץ", ומעל מחציתן מופיעות בעיתון זה.

קטגוריה נוספת בתמה זו היא אמירות המטילות ספק בקורבנותם של הפלסטינים. התייחסויות אלו מעטות – כ-13% מכלל ההתייחסויות בקטגוריה זו, והן אינן מופיעות כלל ב"הארץ" אלא רק ב"מעריב" וב"ידיעות אחרונות". אמירות אלו מתארות את מצבם של הפלסטינים כטוב יותר ממה שהם מציגים בתקשורת. לדוגמה:

ישראל פגעה היום קשה בכפרים בדרום-מזרח הרצועה. תוהו ובוהו שולט בבית החולים. עם זאת אין מחסור בצידוד רפואי. אף על פי שההמון רב, חדר המיון מצליח לקלוט את כולם [...] דבר אחד נראה ברור, לפחות בדרום רצועת עזה: לא חסר מזון, ואין רעב (ידיעות אחרונות, 15.1.2009, עמ' 9).

12 ביקורת על ישראל

לאורך כל תקופת המבצע מופיעים בעיתונים תיאורי קורבנות המשווים בין עוצמת הכוחות של הצד הפלסטיני לבין עוצמת הצד הישראלי ומותחים ביקורת על הצד הישראלי העוצמתי יותר: בסך הכול 47 התייחסויות, כ-6.1% מכלל ההתייחסויות לקורבנות. מעניין לראות שמספרן של ההתייחסויות לביקורת כלפי ישראל כפול ממספר ההתייחסויות לביקורת כלפי הפלסטינים והחמאס. הביקורת על ישראל דומיננטית יותר ב"הארץ" (13.8% מכלל הדיווחים על קורבנות בעיתון זה) לעומת "מעריב" (0.8%) ו"ידיעות אחרונות" (3.4%). תיאורים אלו מופיעים לאורך כל המבצע ב"הארץ" ובתאריכים שונים

במהלך המלחמה גם ב"ידיעות אחרונות". לעומת זאת, ב"מעריב" הם מופיעים רק בגיליון מסוף תקופת הלחימה. בעיתון זה הביקורות מעודנות ומעטות יותר לעומת שני העיתונים האחרים.

תת-קטגוריה אחת של תיאורים אלו כוללת השוואה בין כוחה הצבאי של ישראל לבין כוחם של הפלסטינים כביקורת עקיפה על ישראל. השוואה זו מציגה את הלחימה כלא הוגנת כלפי הצד הפלסטיני, החלש יותר, את עוצמת הכוח שישראל מפעילה על הפלסטינים כלא פרופורציונלית ואת הצד הפלסטיני כקורבן האמתי של הלחימה. דוגמה לכך היא ביקורת המופיעה ב"ידיעות אחרונות" מיום הלחימה הראשון:

[...] אף כי לא ברור מה פשרה של אותה "הפתעה" שהפתענו את חמאס. וכי מה? הוא לא הצליח להוציא את מטוסיו מן ההאנגרים? לקדם מבעוד מועד את שריוניו? לפרוס את סוללות הפטריוט שלו? [...] ומבין כל המלים הגדולות מבצבצת לה, כרגיל, אמת קטנה ומכוערת: בערי הדרום יש עד כה עשרות טילים, ובעזה יש עד כה מאות הרוגים. כמעט מחציתם אזרחים, כמעט מחציתם בוגרי קורס שוטרים שאין בינם ובין טילי קסאם ולא כלום (ידיעות אחרונות, 28.12.2008, עמ' 11).

כתבות מסוג זה הן קטנות יחסית ומופיעות בעמודים פנימיים יחסית בגיליון לעומת כתבות המתארות ביקורת דומה ב"הארץ", שחלק מן הביקורות מופיעות בו בעמודים הראשונים.

תת-קטגוריה שנייה של אזכורים בנושא זה מתארת ביקורת ישירה ונוקבת על פעולותיה של ישראל. תת-קטגוריה זו היא דומיננטית מאוד ב"הארץ" לעומת "מעריב" ו"ידיעות אחרונות": כ-78% מן ההתייחסויות הביקורתיות הללו מופיעות ב"הארץ". חלק מביקורות אלו מכנות את מעשי ישראל בעזה ככיבויים כגון "הרג המוני", "התקפה חייתית", "פשע מלחמה" ו"טבח". תיאורים אחרים מבקרים באופן ישיר את פעולותיה של ישראל בעזה. כבר בתחילת המלחמה מופיעות ביקורות אלו על המתקפה הראשונית של ישראל:

ד"ר היידר עיד הוא מרצה ללימודי תרבות באוניברסיטת אל-אקצה. גם הוא ראה אתמול את הגופות והפצועים. גם ילדים כרותי איברים. "לבחור שעה כזו, 11 וחצי, כדי להפציץ בלב הערים, זה נורא. הבחירה הזאת נועדה לגרום לטבח כמה שיותר גדול" (הארץ, 28.12.2008, עמ' 3).

כתבה זו כוללת תמונות של ילדה פלסטינית פצועה ושל שוטרים שנהרגו במתקפה. ביקורות נוספות מטילות ספק במטרת המבצע מצד ישראל ובמטרת פעולותיה, ואחרות מדגישות את העובדה שהצבא הישראלי פוגע באזרחים ולא באנשי החמאס. קטגוריה נוספת מדגישה את חוסר ההומניות של ישראל, כגון תיאורים של קושי לחלץ פצועים בגלל נוכחות הצבא וקושי בתיאום מול ישראל.

12 ניתוח תמונות בולטות הקשורות לסכסוך

בסך הכול נמצאו בגיליונות של שלושת העיתונים 180 תמונות העוסקות בסכסוך. התמונות הבולטות נחלקו לכמה קטגוריות. קטגוריה אחת היא תמונות המייצגות קורבנות ישראלית ופלסטינית, כגון תמונה של ילדים בוכים בעת הישמע אזעקה באשקלון (הארץ, 28.12.2008, עמ' 6) ותמונה של אישה פלסטינית אוחת בתינוק בין ההריסות (הארץ, 31.12.2008, עמ' 5). כ-40% מן התמונות המופיעות בעיתונים וקשורות לסכסוך מתייחסות לקורבנות ישראלית, וכ-23% מתייחסות לקורבנות פלסטינית. ב"הארץ" מופיע המספר הרב ביותר של תמונות המציגות קורבנות ישראלית (כ-43% מכלל התמונות בעיתונים בקטגוריה זו) לעומת "ידיעות אחרונות" (כ-32%) ו"מעריב" (כ-25%), וכן המספר הרב ביותר של תמונות המציגות קורבנות פלסטינית (כ-44% מכלל התמונות בקטגוריה זו) לעומת "ידיעות אחרונות" (כ-22%) ו"מעריב" (כ-34%). בכל אחד משלושת העיתונים יש דומיננטיות של תמונות המציגות קורבנות ישראלית לעומת קורבנות פלסטינית, והפער הנמוך ביותר בין השניים הוא ב"מעריב". קטגוריה שנייה כוללת תמונות לוחמה שאינן קשורות לקורבנות, כגון תמונת חיילים וטנקים ליד רצועת עזה (מעריב, 31.12.2008, עמ' 14) ותמונה של אנשי חמאס חמושים ולבושים במדים (הארץ, 2.1.09, עמ' 1). קבוצה זו כוללת כ-22% מן התמונות המתיחסות לסכסוך. המספר הרב ביותר של תמונות אלו מופיע ב"ידיעות אחרונות" (כ-38%) וב"מעריב" (כ-38%) לעומת "הארץ" (כ-25%).

גם הקטגוריה האחרונה כוללת תמונות שאינן מעבירות מסר קורבני או לוחמני, כגון תמונה המציגה את אהוד אולמרט וציפי לבני במסע הסברה (הארץ, 31.12.2008, עמ' 3). קטגוריה זו היא כ-15% מתוך כלל התמונות המתיחסות לסכסוך. מרבית התמונות בקטגוריה זו, מעל 60%, מופיעות ב"הארץ". מסיכום כלל התמונות עולה כי התמונות והעמודים הראשיים בכלל העיתונים מציגים קורבנות ישראלית וקורבנות פלסטינית, ועם התקדמות המבצע מודגשת הקורבנות לצד הגבורה, בעיקר ב"ידיעות אחרונות" וב"מעריב".

13 דיון

מטרת המחקר הייתה לתאר, לנתח ולהשוות את ביטויי הקורבנות הישראלית ~~וגם~~ הפלסטינית על תכניה השונים בשלושה עיתונים עיקריים בישראל – "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ" – בתקופת מבצע "עופרת יצוקה". הממצא הבולט הראשון הוא הקדשת רוב רובן של הכתבות לנושא של קורבנות בגיליונות המדווחים על מבצע "עופרת יצוקה". כמו כן, עולה שכלל העיתונים מדגישים קורבנות ישראלית יותר מקורבנות פלסטינית. דגש זה בא לידי ביטוי בדומיננטיות של כתבות ותמונות המתארות קורבנות ישראלית בהשוואה לקורבנות פלסטינית באופן כללי. כמו כן,

כאשר מדובר בקורבנות של אזרחים ישראלים, העיתונות נוטה לפרט יותר את המקרה, לתאר את הנפגעים ברמה אישית ומוחשית יחסית ולתאר את הקורבן באופן מעורר אמפתיה.

עם זאת, הבדל מהותי בין העיתונים מתבטא בתיאורי הקורבנות של הלוחמים. חיילי צה"ל הפגועים מתוארים באופן אישי ומפורט ובאמפתיה רבה, ואילו לוחמים פלסטינים נפגעים מתוארים בעוינות כאויבים. דרך נוספת שבה מדגישים העיתונים את נרטיב הקורבנות הישראלי באופן בלבדי הוא בהתייחסויות לקורבנות בעתיד, לקורבנות לצד גבורה ולקורבנות כמצדיקה את פעולת המלחמה. נראה כי תיאורי קורבנות העתיד בגיליונות מתקופת המבצע מחזקים את נרטיב הקורבנות, מצדיקים את הלחימה ומעניקים לה לגיטימציה. העיתונים מחזקים בכך את הלגיטימציה הניתנת לפעולות האלימות הנלוות למבצע ואת הקונצנזוס החברתי סביבו.

נרטיב בולט בגיליונות מתקופת המבצע הוא גבורה לצד קורבנות. כתבות מתארות את גבורתם של הלוחמים, את עוצמתו של הצבא ואת חוסנם של החיילים לצד תיאורי קורבנות של אזרחים ולוחמים ישראלים. נרטיב זה בא לידי ביטוי גם בתמונות המציגות מסר דומה. ממצא זה אינו מפליא, והוא עולה בגלל הצורך לשמור על דימוי עצמי חיובי, המשמש להצדקה של פעולה אלימה ושל האדרה ושבת עצמיים. האדרה אינה מנוגדת לתחושת קורבנות אלא משלימה אותה, ולכן החברה הישראלית מתוארת כאמיצה, הרואית ובעלת כושר עמידה, ואנשי הביטחון מתוארים כאמיצים וגיבורים (בר-טל, 2007). לאור זאת, נראה כי הגיליונות בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" ניסו להציג גם הם תמונה הרואית של העם היהודי, ובכך הם שירתו את שימור הדימוי העצמי החיובי של חברת הפנים.

ממצא מעניין נוסף הוא שתיאורי קורבנות של הישראלים בהקשר של "עופרת יצוקה" נקשרים לא רק לסכסוך הישראלי-פלסטיני הכללי, אלא גם לתחושת קורבנות יהודית היסטורית, לרבות השואה, ואף לתחושת מצור המביעה את הרעיון שהעולם עוין ליהודים. תחושות אלו רווחות בציבור היהודי ומבטאות מסורת תרבותית מושרשת (בר-טל, 2007; Bar-Tal & Antebi, 1992; Liebman, 1978). ממצא זה מוכיח שלאור אירועי קורבנות העבר סייעה העיתונות בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" להבניית תפיסתם של אירועי ההווה ויצרה קישור ישיר ביניהם. בכך חיזקה העיתונות את התפיסה שאירועי הסכסוך בהווה הם המשך ישיר של קורבנות העבר (זפרן ובר-טל, 2003; Vollhardt, 2009) והתנהגות הערבים היא המשך ישיר לאנטישמיות ולעוינות של עמי העולם כלפי העם היהודי (בר-טל, 2007). כפי שהוסבר בפרק המבוא, יש כאן הזנה והשפעה משכבות כלליות יותר של תחושת הקורבנות (Schori-Eyal et al., 2014).

ככלל, תוצאות אלו אינן מפתיעות, שכן עמים הנתונים בסכסוך בלתי נשלט אינם נוטים רק להציג את עצמם כקורבנות, אלא גם כקורבנות של אירועי אלימות ספציפיים, כמו מלחמה או קרב (Bar-Tal, 2013). נוסף על כך, עמים הנתונים בסכסוך בלתי נשלט מתחרים עם היריב לאורך הסכסוך על התואר "קורבן", משום שלתואר זה

יש גמולים של תמיכה מוסרית ועזרה חומרית מן הקהילה הבין-לאומית (Noor et al., 2012). חברות נוטות לעשות מאמצים עליונים כדי לשמר בקורבן את הדימוי העצמי הזה. הן משתמשות לשם כך בכל מוסדות החברה וערוצי התקשורת, לרבות עיתונים (Bar-Tal et al., 2009). זאת גם המציאות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שבו הצדדים בסכסוך מציגים סיפורים שונים, מספקים פרשנויות מנוגדות לאותם אירועים, ובסופו של דבר מייצרים נרטיב קוהרנטי הזוכה לתמיכתם של רבים מבני החברה בכל צד (בר-טל, 2007). הצגת דימויי קורבנות היא רכיב חשוב בבניית הנרטיב של כל צד בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובמקרה הנחקר בעיתונות, הצד היהודי מציג את עצמו במבצע "עופרת יצוקה" כקורבן גדול יותר (ראו גם בר-טל, צורן, כהן ומגל, 2010; Wolfsfeld, 2003).

ככלל, נמצא שהעיתונות נותנת מקום דומיננטי לדיווח על קורבנות, ונושא הקורבנות הישראלי על רכיביו תופס מקום מרכזי. העיתונות הישראלית מתגייסת להבניית הנרטיב ותורמת למאבק על עיצוב התודעה בציבור היהודי, ואפשר לומר שהטיפול הרב בנושא זה משקף את העניין הרב שיש בו לציבור. אפשר גם לומר שלהיות קורבן משמעותו להיות צודק, ונושא זה מעסיק מאוד את הציבור היהודי בישראל. בתקופת "עופרת יצוקה", כאשר הקהילה הבין-לאומית מתחה ביקורת על התנהלות צה"ל במבצע, הציבור הישראלי דחה אותה. מחקרים שבדקו הצגת אירועים אלימים בשנות ה-2000 בין יהודים לבין פלסטינים, כגון אירועי אינתיפאדת אל-אקצה, מצאו תוצאות דומות (שרביט ובר-טל, 2005). תקשורת ההמונים, לרבות העיתונים, נטתה להטיל על הפלסטינים את האשמה להתפרצות האלימות, להתמקד בתיאור אנושי, אמפתי ומפורט של הנפגעים היהודים, להרבות בדמוניזציה של הפלסטינים, לתאר את נפגעייהם באופן כללי ואמורפי ללא התייחסות מוחשית אישית, ולעיתים תיאורי הפגיעה בהם אף לוו בתחושה של הישג וגאווה (דור, 2001, 2003; Liebes & Kampf, 2009; 2008; Wolfsfeld et al., 2003; Wolfsfeld, 2003). עם זאת, יש לזכור שאינתיפאדת אל-אקצה התבטאה בפעולות טרור של מתאבדים פלסטינים גם במרכזי ערים במדינת ישראל ולוותה בפגיעה נרחבת באזרחים.

ואולם, מן הראוי לומר שהתמונה שהוצגה בעיתונים בנוגע למקרה הנחקר אינה חד-ממדית, שחורה או לבנה, ואפשר אף לומר שזה ממצא מפתיע. לא זו בלבד שלאורך כל תקופת המלחמה הכירו העיתונים גם בקורבנותם של הפלסטינים, אלא שהם אף התלבטו באשר למוסריות מעשיו של צה"ל. העיתונות הישראלית העלתה שאלות מוסר מדרגה ראשונה. רק במקרים מועטים היא האשימה את הפלסטינים, ובייחוד את החמאס, בתוצאות האלימות הקשה, הטילה את האשמה במלחמה על הפלסטינים, הטילה ספק בהיותם קורבנות ועזרה לבנות דימוי חיובי ליהודים ושלילי לפלסטינים.

הממצא המפתיע הוא שהעיתונים אינם נמנעים מלמתוח ביקורת על הצד הישראלי גם בזמן לחימה. אדרבה, הביקורת הופיעה כבר ביום הראשון ללחימה וחזרה בימים הבאים של המבצע בשלושת העיתונים. בכ-8.5% מן ההתייחסויות לנושא הקורבנות,

66 מקרים, הופיע דיון בדילמה המוסרית של פגיעה בפלסטינים. בשלושת העיתונים נמתחה ביקורת נוקבת על הרג של אזרחים פלסטינים בהיקף רחב, לרבות נשים וילדים. זו התמונה שהוצגה לציבור בעיתונים בעת התרחשות האירועים, והייתה לה משמעות גם בנוגע לדיון הציבורי בדוח גולדסטון (Human Rights Council, 2009) שהתעורר בארץ לאחר המבצע ולביקורת בעולם על הפגיעות בפלסטינים. בעת גילויי האלימות התייחסו העיתונים גם לפגיעות בפלסטינים וגם ביקרו את הצבא על הפעלת כוח לא מידתי שבו נפגעו אזרחים. ואולם, כעבור כמה חודשים, כאשר נמתחה ביקורת מצד קהילה הבין-לאומית, גם הממשלה וגם העיתונות דחו אותה בשל הקושי לקבל ביקורות חיצוניות.

יש לזכור שמחקר זה לא נעשה בשיאו של הסכסוך, אלא במציאות דואלית יותר – לאחר הסכם אוסלו ומשא ומתן מתמשך. זאת ועוד, חשוב לציין שמבצע "עופרת יצוקה" התבצע לאחר ועידת אנפוליס והניסיון להתניע מחדש משא ומתן בין ממשלת אהוד אולמרט לבין מחמוד עבאס (אבו מאזן). בתקופה זו כבר השתרש אתוס חלופי הרואה בפלסטינים גם כן קורבנות של הסכסוך, אף שרק מיעוט החזיק בו (בר-טל, 2007). אתוס זה התמסד גם בקרב אליטות והתחרה באתוס הדומיננטי שתמך בהמשך הסכסוך. אף שהתקשורת מגויסת בעיקר בתקופות של אלימות, היא נוטה להמעיט בדיווח חד-צדדי על אירועים ומתייחסת לא פעם לפגיעות לא מוסריות של ישראל בפלסטינים (Liebes & Kampf, 2009). ואכן, מחקרים הראו שהתקשורת הישראלית בשנים האחרונות מגויסת פחות לתמיכה בממסד הפוליטי וביקורתית יותר כלפיו (אורבך וישראל, 2006). פרי (2006) אף טען שכבר בשנות ה-90 של המאה ה-20 חל שינוי בשיח הביטחוני בתקשורת, והיא החלה להיות ביקורתית יותר.

ממצא מיוחד הוא ההבדלים שנמצאו בדיווחיהם של שלושת העיתונים. "הארץ" בלט בניסיונו להציג תמונה מאוזנת יותר של האירועים ובהתייחסות רבה יותר לקורבנות פלסטינית לעומת "ידיעות אחרונות" ו"מעריב". דבר זה בולט בדומיננטיות היחסית של כתבות המתארות קורבנות פלסטינית, פגיעה באזרחים פלסטינים ותיאורים אישיים של קורבנות פלסטינים בעיתון זה לעומת שני העיתונים האחרים. נוסף על כך, ב"הארץ" בולטת גם ביקורת ישירה כלפי ישראל על פגיעה באזרחים פלסטינים. "הארץ" אכן נחשב לעיתון המספק דיווחים וניתוחים מורכבים יחסית לציבור משכיל (Kempf & Shinar, 2014; Roeh & Nir, 1993). לעומתו, "ידיעות אחרונות" ו"מעריב" פונים לציבור הרחב. הם פופולריים ומעדיפים סיקור פשטני ודרמטי, והם גם נתפסים כעיתונים פטריוטיים יותר (אירם ולודבסקי, 2007; Avraham, Wofsfeld, & Aburaiya, 2000; Korn, 2004).

לסיכום אפשר לומר שמחקר זה מצייר תמונה מורכבת של חלק מן הנרטיב היהודי הממוקד בסיפור הקורבנות. המחקר מראה שהעיתונים אמנם התמקדו במבצע "עופרת יצוקה" בקורבנות הישראלית והרבו לדווח עליה דרך נושאים שונים, אך הם לא התעלמו מן הקורבנות הפלסטינית. להפך, העיתונות אף הוכיחה לעתים את מעשי צה"ל במילים

קשות. הקורא הישראלי בכל שלושת העיתונים, ובעיקר ב"הארץ", נחשף לדיווח על קורבנות פלסטינית. תופעה זו אינה מובנת מאליה, מאחר שברוב המקרים של סכסוך קשה כל צד רואה את עצמו כקורבן בלבד (Bar-Tal, 2013). ממצא זה מעיד על שני דברים שאינם מוציאים זה את זה: (א) הסכסוך רחוק משיאו, שיא שבו הנרטיב היה חד-ממדי ופשטני ותיאור המציאות האלימה צמח להיות מורכב יותר; (ב) התקשורת הישראלית, על-אף היותה מגויסת בעתות מלחמה כמו ברוב המקרים בעולם, מסוגלת לדווח גם על קורבנותו של היריב.

לסיום, חשוב לומר כמה משפטי הבהרה. המחקר נעשה בשנים 2008–2009. כעת, עם פרסומו, המציאות השתנתה שוב. מאז מבצע "עופרת יצוקה" ניהלה ישראל שני מבצעים צבאיים נוספים בעזה: "עמוד ענן" בשנת 2012 ו"צוק איתן" בשנת 2014. ממשלות בנימין נתניהו, שעלו לשלטון בשנים 2009, 2013 ו-2015, הסלימו למעשה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ושינו את האווירה הפוליטית בישראל. נרטיב הסכסוך הועצם בשל תמיכתה של המנהיגות הישראלית. בהקשר זה אפשר לשער שתוצאות המחקר בעת הזאת היו שונות. יש אפוא צורך במחקרים תלויי הקשר בין-קבוצתי ופנים-קבוצתי כדי לבדוק את השינויים החלים בתפיסת הקורבנות של ישראלים יהודים.

13 מקורות

- אורבך, י' וישראלי, צ' (2006). תקשורת מגויסת: סיקור תאונות אוויריות בצה"ל בעיתונות הכתובה, 1977–1997. מגמות, מד, 424–451.
- אירם, ש', ולודבסקי, ע' (2007). מלחמה עד הרגע האחרון: התקשורת הישראלית במלחמת לבנון השנייה. ירושלים: קשב – מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל.
- אלבו, ש' (2012). פרדוקס התקשורת הישראלית: מגמות של שימור על רקע שינויים פוליטיים (עבודת דוקטורט). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- ביזנס דאטה ישראל (BDI) (2006). עיתונות: סקירה ענפית. בני ברק: BDI-Coface.
- בצלם (2009). מתווה לחקירת פעולות הצבא ברצועה במהלך מבצע "עופרת יצוקה". ירושלים: המחבר. אוחזר ב-31 בינואר, 2010, מתוך http://www.btselem.org/Download/200902_Operation_Cast_Lead_Position_paper_Heb.pdf
- ברטל, ד' (2007). לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל. ירושלים: כרמל.
- ברטל, ד', צורן, ה', כהן, ה' ומגל, ת' (2010). ביטויי אתוס הסכסוך בעלוני פרשת השבוע במהלך מבצע "עופרת יצוקה". עיונים בשפה וחברה, 33(2), 55–33.
- ברזילי, ג' (1996). מדינה, חברה, ובטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות. בתוך מ' ליסק וב' קניפו (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים: חברה, פוליטיקה ותרבות (עמ' 176–194). ירושלים: מאגנס.

- דובר צה"ל (2009, 26 בדצמבר). סיקור פעולת צה"ל במהלך מבצע "עופרת יצוקה".
אוחזר מתוך <http://dover.idf.il/IDF/About/history/2000s/2008/271201.htm>
דור, ד' (2001). עיתונות תחת השפעה. תל אביב: בבל.
דור, ד' (2003). מאחורי חומת מגן. תל אביב: בבל.
זפרן, ע', וברטל, ד' (2003). השפעת תחושת הפחד ודימוי עצמי של קורבן על אמונות הביטחון הישראליות: זיכרון השואה והשלכותיו על תהליך השלום. בתוך א' בן-אליעזר ומ' אל-חאג' (עורכים), החברה הצבאית והחברה האזרחית בישראל: לקראת עידן של שלום? (עמ' 329-367). חיפה: זמורה.
מרכז גוטמן (2008). מדד השלום: דצמבר 2008. תל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה ואוניברסיטת תל אביב. אוחזר מתוך http://www.peaceindex.org/files/peaceindex2008_12_9.pdf
פרי, י' (2006). הסכסוך הישראלי-ערבי וה"ביטחוניזם" התקשורתי. בתוך י' רחמים וד' ברטל (עורכים), רק על הסכסוך לדבר ידעתי: סוציאליזציה לקונפליקט בחברה הישראלית-יהודית (עמ' 79-87). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון וולטר ליבך לחינוך לדו-קיום יהודי-ערבי.
שרביט, ק', וברטל, ד' (2005). אתוס הסכסוך בתקשורת הישראלית בתקופת העימות האלים. בתוך י' בר-סימן טוב (עורך), הסכסוך הישראלי-פלשתיני: מתהליך שלום לעימות אלים (עמ' 277-286). ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- Auerbach, Y., & Lowenstein, H. (2011). The role of national narratives in reconciliation: The case of Mohammad al-Dura. *The International Journal of Press/Politics*, 16, 210-233.
- Avraham, E., Wolfsfeld, D., & Aburaiya, I. (2000). Dynamics in the news coverage of minorities: The case of the Arab citizens of Israel. *Journal of Communication Inquiry*, 24, 117-133.
- Bamberg, M. G. W., & Andrews, M. (2004). *Considering counter narratives: Narrating, resisting, making sense*. Amsterdam, Holland: Benjamins.
- Bar-Tal, D. (2000). Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Bar-Tal, D., & Antebi, D. (1992). Siege mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 251-275.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). Collective sense of victimhood in intergroup conflicts: Nature, antecedents, functions, and consequences. *International Review of the Red Cross*, 91, 229-258.

- Bar-Tal, D., Oren, N., & Nets-Zehngut, R. (2014, Sep. 2). *Socio-psychological analysis of conflict-supporting narratives: A general framework. Journal of Peace Research*, 51, 662. Retrieved from <http://jpr.sagepub.com/content/51/5/662>
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Entman, R. M. (1991). Framing U.S. coverage of international news: Contrasts in narratives of the KAL and Iran air incidents. *Journal of Communication*, 41(4), 6-27.
- Gamson, W. A. (1989). News as framing. *American Behavioral Scientist*, 33, 157-161.
- Gilboa, E. (2008). The evolution of Israeli media. *Middle East Review of International Affairs*, 12(3), 88-101.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Grosser, P. E., & Halperin, E. G. (1979). *Anti-semitism: The causes and effects of a prejudice*. Secaucus, NY: Citadel.
- Hammack, P. (2011) *Narrative and the politics of identity: The cultural psychology of Israeli and Palestinian youth*. New York, NY: Oxford University Press.
- Herman, E., S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent*. New York, NY: Pantheon.
- Human Rights Council (2009, Sep. 15). Human rights in Palestine and other occupied Arab territories: Report of the United Nations fact finding mission on the Gaza conflict (goldstone-report). Retrieved Dec. 19, 2009, from <http://www.cal.org.il/images/goldstone-report.pdf>
- Janesick, V. J. (2000). The choreography of qualitative research design: Minuets, improvisations, and crystallization. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 379-399). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Johnson-Cartee, K. (2005). *News narratives and news framing: Constructing political reality*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield.
- Kelman, H. C. (2007). Social-psychological dimensions of international conflict. In I. W. Zartman (Ed.), *Peacemaking in international conflict: Methods and techniques* (Rev. ed., pp. 61-107). Washington, DC: United States Institute of Peace.
- Kempf, W., & Shinar, D. (Eds.). (2014). *The Israeli-Palestinian conflict: War coverage and peace journalism*. Berlin, Germany: Verlag Irena Regener.
- Korn, A. (2004). Reporting Palestinian casualties in the Israeli press: The case of Haaretz and the intifada. *Journalism Studies*, 5, 247-262.

- Kriesberg, L. (1998). Intractable conflicts. In E. Weiner (Ed.), *The handbook of interethnic coexistence* (pp. 332-342). New York, NY: Continuum.
- László, J. C. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. New York, NY: Routledge.
- Liebes, T. (1997). *Reporting the Arab Israeli conflict: How hegemony works*. London, England: Routledge.
- Liebes, T. (1998). Television's disaster marathons. In T. Liebes & J. Curran (Eds.), *Media, ritual and identity* (pp. 71-84). London, England: Routledge.
- Liebes, T. (2000). Inside a news item: A dispute over framing. *Political Communication*, 17, 295-305.
- Liebes, T., & Kampf, Z. (2009). Black and white and shades of gray: Palestinians in the Israeli media during the 2nd Intifada. *The International Journal of Press/Politics*, 14, 434-453.
- Liebman, C. (1978). Myth, tradition and values in Israeli society. *Midstream*, 24, 44-53.
- MacArthur, J. R. (2004). *Second front: Censorship and propaganda in the 1991 Gulf War*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Nir, R., & Roeh, I. (1992). Intifada coverage in the Israeli press: Popular and quality papers assume a rhetoric of conformity. *Discourse & Society*, 3, 47-60.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). The psychology of competitive victimhood between adversaries in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 351-374.
- Oren, N., Nets-Zehngut, R., & Bar-Tal, D. (2015). Construction of the Israeli-Jewish conflict-supportive narrative and the struggle over its dominance. *Political Psychology*, 36, 215-230.
- Poliakov, L. (1974). *The history of anti-Semitism* (Vols. 1 & 2). London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Rendall, S., & Broughel, T. (2003, May 1). Amplifying officials, squelching dissent: FAIR study finds democracy poorly served by war. Retrieved from <http://fair.org/extra/amplifying-officials-squelching-dissent>
- Roeh, I., & Nir, R. (1993). Reporting the intifada in the Israeli press: How mainstream ideology overrides "quality" and "melodrama". In A. Cohen & G. Wolfsfeld (Eds.), *Framing the intifada: People and media* (pp. 176-191). Norwood, NJ: Ablex.
- Schori-Eyal, N., Halperin, E., & Bar-Tal, D. (2014). Three layers of collective victimhood: Effects of multileveled victimhood on intergroup conflicts in the Israeli-Arab context. *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 778-794.

- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., & Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harm doing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 778-795.
- Vollhardt, J. R. (2009). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135-159.
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. In L. R. Tropp (Ed.), *Oxford handbook of intergroup conflict* (pp. 136-157). New York, NY: Oxford University Press.
- Wolfsfeld, G. (1993). Introduction: Framing political conflict. In A. Cohen & G. Wolfsfeld (Eds.), *Framing the intifada: People and media* (pp. xiii-xxviii). Norwood, NJ: Ablex.
- Wolfsfeld, G. (2003). The news media and the second intifada: Some basic lessons. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture*, 10, 5-12.
- Wolfsfeld, G., Frosh, P., & Awabdy, M. T. (2008). Covering death in conflicts: Coverage of the Second Intifada on Israeli and Palestinian television. *Journal of Peace Research*, 45, 401-417.
- Zandberg, E., & Neiger, M. (2005). Between the action and the profession: Journalists as members of contradicting communities. *Media, Culture & Society*, 27(1), 131-141.

12 נספח 1: מקורות לדיווחים עיתונאיים על הסכסוך הישראלי-פלסטיני

- הארץ (דצמבר 28, 2008)
- הארץ (דצמבר 31, 2008)
- הארץ (ינואר 2, 2009)
- הארץ (ינואר 6, 2009)
- הארץ (ינואר 9, 2009)
- הארץ (ינואר 15, 2009)
- ידיעות אחרונות (דצמבר 28, 2008)
- ידיעות אחרונות (ינואר 2, 2009)
- ידיעות אחרונות (ינואר 6, 2009)
- ידיעות אחרונות (ינואר 9, 2009)
- ידיעות אחרונות (ינואר 12, 2009)
- ידיעות אחרונות (ינואר 15, 2009)
- מעריב (דצמבר 28, 2008)
- מעריב (דצמבר 31, 2008)
- מעריב (ינואר 6, 2009)
- מעריב (ינואר 9, 2009)
- מעריב (ינואר 12, 2009)